

УДК 347.633(477)

Журило Сергій Сергійович,

асистент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ ПРИ УСИНОВЛЕННІ

Постановка проблеми. Права дітей відображені у більш ніж ста українських законодавчих та інших нормативно-правових актах. Однак, незважаючи на приведення законодавства України у відповідність з нормами міжнародного права, в сучасних реаліях галузь охорони прав дитини має багато проблем, що свідчить про необхідність вдосконалення законодавчого регулювання в цій сфері.

Загальним принципом, на якому ґрунтується весь інститут усиновлення, є найкраще забезпечення при усиновленні захисту інтересів дитини. Саме інтереси дитини мають бути визначальним критерієм оцінки осіб, які бажають бути усиновлювачами, під час винесення судами рішень про усиновлення, відміну усиновлення тощо. Аналіз правовідносин, які виникають в результаті усиновлення, дають змогу вести мову про можливість створення справжніх сімейних відносин між усиновлювачем та усиновленим. В цьому контексті актуальними є питання, пов'язані із захистом прав та інтересів дітей при їх усиновленні.

Стан дослідження теми. Серед цивілістів, які приділяли увагу різним аспектам усиновлення, слід назвати М.М. Агаркова, С.М. Братуся, Я.Р. Веберса, Ю.С. Гамбарова, Н.Л. Дювернуа, І.В. Жилінкову, Л.М. Зілковську, Л.М. Зілковську, К.Д. Кавеліна, О.О. Красавчикова, М.С. Малєїна, Г.К. Матвєєва Д.І. Мейєра, В.І. Сінайського, Г.Ф. Шершеневича та ін.

Виклад основного матеріалу. Усиновлення є формою влаштування дитини шляхом юридичного «заміщення» її сім'ї іншою. Як специфічна правова конструкція, воно здійснює вплив практично на всі цивільно-правові відносини за участі усиновлювача чи усиновленого, у яких присутній особистісний елемент. Не є виключенням в цьому сенсі і спадкові правовідносини.

Усиновлення встановлює між усиновлювачем та усиновленим такі правовідносини, які існують

між батьками та дітьми. Тобто, між особами, які до того не були пов'язані відносинами спорідненості, встановлюються такі відносини. Усиновлений стосовно усиновлювача, так само і усиновлювач стосовно усиновленого, набуває статусу родича за походженням в сімейних, цивільних, трудових, житлових відносинах тощо. Вказані наслідки настають незалежно від того, чи записані усиновлювачі в якості батьків дитини.

Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ст. 225 СК України).

Відповідно до ст. 233 СК України на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи, складений органами державної реєстрації актів цивільного стану України, вносяться відповідні зміни і видається нове свідоцтво про народження з урахуванням цих змін.

Як відомо, сімейне законодавство передбачає можливість усиновлення зі збереженням правового зв'язку усиновленого з окремими його кровними родичами. Тобто правоприпиняючий характер усиновлення в таких випадках проявляється не повністю. Відповідно до ч. 2 ст. 232 СК України якщо після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, другий з батьків дитини взяв повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку. Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини [1, с. 14].

Що ж стосується особливостей спадкування усиновленими і усиновлювачами, то вони визначені ст. 1260 ЦК України, норми якої передбачають у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його

родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням. При цьому наголошується, що усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії. Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків.

Також законодавством передбачено наступне: якщо за рішенням суду про усиновлення збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням, то у разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення, а у разі смерті його брата, сестри за походженням – має право на спадкування як спадкоємець другої черги. У разі смерті усиновленого його баба, дід, брат, сестра за походженням, з якими був збережений правовий зв'язок, спадкують на загальних підставах, тобто так само, як і без усиновлення [2, с. 1181].

Розглянемо наступний приклад. Ухвалою Апеляційного суду АРК від 13.08.2012 р. відмовлено у задоволенні заяви Бобул М. про встановлення факту родинних відносин з матір'ю та братом, з якими вона пітримувала стосунки не зважаючи на те, що у 1962 році була усиновлена Бобул Ю. Встановлення факту родинних відносин обґрунтовує необхідністю вирішення питань, пов'язаних із прийняттям спадщини після смерті матері, а з часом й брата.

Колегія суддів вважає, що апеляційна скарга необґрунтована та не підлягає задоволенню, виходячи з наступного: 1) відповідно до ст. 43 «Кодекса законів о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния УССР 1926 года» (чинного на час усиновлення), усиновлені та їх нащадки набувають по відношенню до усиновлювача всі права та обов'язки рідних дітей усиновлювача як особисті так і по майну та одночасно втрачають всі права і звільняються від обов'язків по відношенню до своїх батьків; 2) згідно з ч. 2 ст. 1260 ЦК України, ч. 1 ст. 532 ЦК України 1963 року усиновлені не спадкують за законом після смерті своїх батьків та інших родичів за походженням по висхідній лінії, а також братів та сестер [3].

Як бачимо, внаслідок усиновлення усиновлений втрачає правовий зв'язок з його кровними родичами та, в даному випадку, не може претендувати на спадок.

С.Я. Фурса зазначає, що при збереженні таємниці усиновлення, тобто відсутності інформації про усиновлення онука чи онучки дід та баба не зможуть подати заяву про збереження правового зв'язку, а тому пропонує запитувати у таких осіб

їхнє ставлення до усиновлення. Якщо дані особи допускають розрив правового зв'язку, то їхнє право на збереження зв'язку з дитиною має втрачатися, за умови наявності вимоги усиновлювача дотримуватися таємниці усиновлення. Якщо ж вищезазначені родичі відповідно до вимоги законодавства можуть бути усиновлювачами і згодні на це, то вони мають переважне право на усиновлення цієї дитини. Дане положення стосується і рідних братів та сестер дитини [4, с. 25-36].

Однак правовий зв'язок з вищезазначеними родичами у дитини має бути реальним, зокрема, якщо дід та баба взагалі не бачили онука (онучку), не цікавилися його (її) здоров'ям, не займалися вихованням протягом шести і більше місяців тощо, то реального зв'язку з дитиною не існувало, отже, при наявності відповідних доказів суд може не брати до уваги наявність такого зв'язку.

Порушення прав діда, баби, сестри, брата на виховання і спілкування з усиновленою дитиною має приводити не до скасування рішення про усиновлення, а до його перегляду в частині залишення за зазначеними особами правового зв'язку, якщо останні мали такі зв'язки з дитиною, але вони не були повідомлені про розгляд справи і саме тому не змогли подати відповідну заяву про збереження їх правових зв'язків з дитиною. При цьому необхідно довести факт їх позитивного впливу на дитину та її інтереси у підтриманні правового зв'язку з ними. Дід, баба, сестра, брат можуть ініціювати порушення цивільного провадження у справі як з передумов визнання усиновлення недійсним, так і з підстав скасування усиновлення як законні представники дитини, якщо вони мали правовий зв'язок з дитиною, їх не повідомили про усиновлення, а дитина звернулася до них за захистом своїх прав [4, с. 28].

До питання про збереження чи розірвання правового зв'язку суди, які розглядають справи про усиновлення, повинні підходити вкрай вважено і обережно. Адже безпідставна відмова у збереженні правового зв'язку із певним колом кровних родичів може призвести до порушення як прав та інтересів цих осіб, так і безпосередньо усиновленого.

Якщо усиновлення не буде таємним, або з часом усиновлений дізнався про факт усиновлення, неможливо примусово припинити природній зв'язок між дитиною та біологічними батьками. Обмеження такого особистого права як підтримка зв'язків із своєю біологічною сім'єю не може здійснюватися на підставі рішення про усиновлення, лише сама дитина може визначати: припиняти чи продовжувати спілкування. З іншого боку, існують випадки, коли спілкування є небажаним як для

дитини так і для усиновлювачів, коли сам факт підтримки зв'язків з біологічними батьками буде негативно впливати на адаптування дитини у новій сім'ї, на її духовний і моральний розвиток (наприклад, батьки даної дитини – алкоголіки, наркомани, якщо існував факт насилля в сім'ї). Але, навіть якщо батькам буде заборонено спілкуватись із своєю дитиною, це не має впливати на зв'язок дитини із іншими родичами за походженням.

Зазначимо, національних усиновлень не достатньо для забезпечення всіх дітей, які цього потребують, сім'єю, наслідком чого є необхідність залучення іноземних громадян до усиновлення. Питання щодо правового статусу та захисту дитини регулюються низкою нормативно-правових актів, які базуються на загальних положеннях Конвенції про права дитини. На даний час основним документом у галузі усиновлення дітей іноземними громадянами є Європейська конвенція про усиновлення дітей, ратифікована Україною 15.02.2011 р. [5], яка пропонує державам оновлені принципи усиновлення та механізм співробітництва з метою забезпечення усиновлення з урахуванням найвищих інтересів дитини; передбачає порядок обміну інформацією між державами-учасницями з метою попередньої перевірки стосовно дитини або майбутніх усиновлювачів, причин виявленого бажання усиновити дитину, їхнього стану здоров'я та соціального середовища. Для цього держава признає національний орган, якому направляються відповідні запити. Дана конвенція містить положення, що стосуються доцільності надання усиновленій дитині громадянства тієї держави, громадянами якої є усиновлювачі, допускає запровадження в державі випробувального терміну, який передусє усиновленню тощо.

Серед усиновлювачів-громадян України більшість складають особи, у яких немає жодної дитини, натомість іноземні кандидати в усиновлювачі (наприклад, канадці, шведи, американці) часто вже мають одного або кількох дітей.

Одним із мотивів усиновлення дитини може бути бажання заповнити порожнечу, що утворилася в житті з різних причин: померла або загинула власна дитина, власні діти виростили і живуть своїм життям, а сили і можливості для того, щоб виростили ще одну дитину є. На нашу думку, до таких випадків слід відноситися обережно, оскільки кандидати в усиновлювачі з даного мотивацією поспішають якнайшвидше заповнити утворену порожнечу, втративши печаль і тугу за допомогою дитини-сироти. Поспішність призводить до того, що не оговтавшись після трагедії батьки, які прийняли чужу дитину, підсвідомо порівнюють її з рідною. З цього приводу

доречним є твердження А.М. Нечаєвої, яка зазначала, що усиновлення не може служити засобом позбавлення від особистої невлаштованості дорослих, свого роду латкою на їх власному житті; в інтересах усиновлюваного отримання не будь-якого вихователя і сім'ї, а здорової сім'ї, де панує атмосфера взаєморозуміння і доброзичливості [6, с. 46].

Вважаємо, що кандидатам в усиновлювачі з даною мотивацією для прийняти зваженого, а не емоційного рішення про усиновлення дитини необхідно, щоб після трагедії пройшло не менше року. Це дозволить тверезо оцінити намір щодо усиновлення та буде корисним не лише майбутньому усиновленому, але й усиновлювачу.

Також, важливим є те, що при розгляді справ про усиновлення українських дітей іноземними громадянами судді стикаються з труднощами ознайомлення з нормами іноземного законодавства про усиновлення. Суд, органи опіки та піклування мають право звернутися в установленому порядку за необхідними роз'ясненнями і сприянням у відповідні компетентні органи України, наприклад, до Міністерства юстиції України. Однак воно не завжди володіє законодавством про усиновлення дітей тієї чи іншої держави. Разом з тим, це найбільш важлива ланка при усиновленні українських дітей іноземними громадянами.

Як показує практика, кандидати в усиновлювачі з власної ініціативи не надають інформацію про норми свого права, що стосується питань усиновлення. Тому вважаємо, що надання іноземними усиновлювачами витягів з норм іноземного права про усиновлення держави, чиїм громадянином є усиновлювач має бути внесено до переліку обов'язкових документів, які надаються кандидатом в усиновлювачі при поданні заяви про усиновлення з метою захисту прав та інтересів усиновлюваних дітей – громадян України, зокрема, з метою виконання вимоги ч. 5 ст. 283 СК України, яка передбачає можливість усиновлення іноземними громадянами за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законодавством України.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що законодавець намагається максимально захистити права та інтереси дітей при усиновленні їх іноземними громадянами. Разом з тим, на практиці існує чимало проблем, пов'язаних з невідповідністю національного і іноземного законодавства, застосуванням Конвенцій та інших актів міжнародного права, які потребують негайного вирішення. Зокрема, це: укладання міжнародних договорів про усиновлення, ратифікація Гаазької конвенції, систематизація норм національного законодавства про усиновлення іноземними громадянами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Печений О. Значення усиновлення для спадкування / О. Печений // Нотаріат для вас. – 2012. – № 4. – С. 11-14.
2. Цивільний кодекс України : науково-практ. комент. / [С.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко та ін.] ; за ред. С.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – [6-е вид., перероб. та доп.]. – Х. : Одіссей, 2010. – 1216 с.
3. Ухвала Апеляційного суду АРК від 13.08.2012 р. по справі №: 22-ц/0190/4974/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25663215>
4. Фурса С.Я. Проблемні питання усиновлення / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса // Юриспруденція : теорія і практика. – 2007. – № 6. – С. 24-30.
5. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 р. (ратифікована Україною 15.02.2011 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a17
6. Нечаева А.М. Правовые проблемы усыновления / А.М. Нечаева // Советское государство и право. – 1986. – № 7. – С. 45-52.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Журило Сергій Сергійович

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ ПРИ УСИНОВЛЕННІ

Стаття присвячена аналізу питань, пов'язаних із захистом прав та інтересів дитини при усиновленні. Зокрема, проаналізовані норми українського та міжнародного законодавства, судової практики та позиції науковців з приводу усиновлення дітей, в тому числі і іноземними громадянами та можливості забезпечення захисту їх законних прав та інтересів. Зроблено висновок про необхідність укладення міжнародних договорів про усиновлення, ратифікацію Гаазької конвенції та систематизацію норм національного законодавства про усиновлення іноземними громадянами.

Ключові слова: усиновлення, усиновлення іноземними громадянами, усиновлювач, усиновлений.

Журило Сергей Сергеевич

ЗАЩИТА ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ ДЕТЕЙ ПРИ УСЫНОВЛЕНИИ

Статья посвящена анализу вопросов, связанных с защитой прав и интересов ребенка при усыновлении. В частности, проанализированы нормы украинского и международного законодательства, судебной практики и позиции ученых по поводу усыновления детей, в том числе и иностранными гражданами и возможности обеспечения защиты их законных прав и интересов. Сделан вывод о необходимости заключения договоров об усыновлении, ратификации Гаагской конвенции и систематизации норм национального законодательства об усыновлении иностранными гражданами.

Ключевые слова: усыновление, усыновление иностранными гражданами, усыновитель, усыновленный.

Zhurylo Sergei Sergeevich

PROTECT THE RIGHTS AND INTERESTS OF CHILDREN IN ADOPTION

The paper analyzes the issues related to the protection of the rights and interests of the child in adoption. In particular, analyzed norms Ukrainian and of international law, of judicial practice and scientific positions on the Adoption of Children, including foreign nationals and opportunities ensure the protection their legitimate rights and interests. It is concluded the need for conclusion of international treaties on adoption, ratification of the Hague Convention and systematization of national legislation on adoption by foreigners.

Keywords: adoptions, adoption by foreign citizens, adoptive parents, adopted.